

A REGÉNY BOMLÁSA

AZ ÍRÓK MONDANIVALÓJÁNAK külső formája, amit műfajnak szokás nevezni, nem véletlen járulékos, nem hiú köntös a gondolatok testén. A műforma is a kor szülötte, alakján a nagy koralakító erők munkálkodnak s époly lényege az irodalomnak, akár a belső tartalom. Nem véletlen, hogy a regény lett napjaink jellegzetes műformája; legfőbb dicséret gyanánt szinte azt mondhatjuk róla, hogy írástudó korunkban a bujkáló irodalom utolsó menedéke. A líra önként visszavonult és kevesek magánügyévé szűkült; az eposz vagy a ballada kihalt és a színpadokon legfőljebb ritka vendégként tűnik fel az irodalmi értékű dráma. A közönség regényt olvas.

A műfajoknak ez az elcsenevészesedése annál csodálatosabb, mert hiszen az olvasók száma a közelmúlt évtizedekben egyre nőtt és a belátható jövőben további növekedéssel biztat. De az új közönség már nem a régi széplelkekből áll, akik gonddal válogatták olvasmányaikat és akik számára élményt jelentett a betű. A kalandregények milliós közönsége bizonyítja, hogy az olvasás megszűnt szellemi művelet lenni és csupán társadalmi jelenség lett. A kifutófiú ötperces várakozások szünetében, lámpaoszlopnak dőlve vagy tömött villamoskocsikban szorongva falja kalandregényét és körmével megkarcolja a helyet, ahol abba hagyta. A felületes olvasási technika nem csupán a proletártársadalomnak, a filléres kalandregények legfőbb fogyasztójának a sajátja. Az intelligencia sem válogatja ma már szabad elhatározásából vagy személyi ízlése szerint könyveit. Egyéni kívánsága legfőljebb abban mutatkozik, hogy tanulni vagy szórakozni akar és a modern regény divatos, könnyű formáját adja mindkettőnek.

A tulajdonképpeni válogatást az olvasó helyett a divat végzi el, ez a bonyolult, de mégis szabályokra járó társadalmi jelenség, amely egyes regényfajtákat kiragad, a népszerűség és a közkedveltség csúcsaira emel, nem esztétikai, hanem kizárólag társadalmi szempontoknál fogva s később, ugyanezen okból, feledésbe taszít. Ilyen divat a ponyvairodalmon belül a kalandregény s a literatura magasabb síkján többfajta is akad belőle. Az orvosregény az angolszász társadalmaknak abból az orvostiszteletéből fakadt, ami az Ő gyarmatosító történetükből és a testi egészséget módfelett tisztelő életszemléletükből észszerűleg következik, de ami magyar földön mindig kissé idegen maradt, minálunk csak fordításokban jelentkezett s ért el könyvsikert: önálló alkotásra már nem futott a hatás erejéből. A repülő-történetek sikerét megmagyarázza korunk technikai érdeklődése s a légiháború lenyűgöző, rémítő lelki hatása. Ebből a fajtából már az ügyes magyar repülők kezéből is kaptunk néhány érdekesen megírt könyvet, amit közönségünk örömmel fogadott, de ezek inkább az emlékiratok, mint a regények közé sorolandók. Mégis a népszerűség pálmáját minden orvosi, repülő, önéletrajzi vagy paraszti-népies regénnyel szemben a történeti életrajz-regény viszi el.

Vonzó ereje bizonyosan érthető. Itt egyszerre összetalálkozik a közönség kettős kívánsága: a szórakoztatás és a tanítás. Az olvasó egyszerre s együtt érezheti, mint bővül ismeretköre a regény nyomán s

mint szórakozik a múlt változatos sorsú életét nyomon követve. Egyébként is az emberiség történelme valami mély és lenyűgöző vonzást gyakorol a lélekre, amiből a történelemtudomány évezredek óta meríti soha ki nem apadó erejét. És mindezen felül még egy előnye van a társadalmi regénnyel szemben: az emberiség múltjának a vizsgálata, az elmúlt emberi harcok, bukások és diadalok szemlélete örökös előrehaladásról tanúskodik legalább is a műveltség terén és ezzel olyan megnyugtató optimizmussal, olyan felfokozott életérzéssel tölti el a szemlélőt, amit baljós korunkról, háborúkkal nyugtalanított földrészünk jelenéről alig lehetne elmondani.

A múltnak erre a lélekösztönző hatására céloz Harsányi Zsolt is legújabb történeti életrajz-regényének már a címében is. (Harsányi Zsolt: Élni jó. Rubens életének regénye. Singer és Wolfner kiadás.) Ma, amikor a tömegek elbátortalanodnak és csüggedeznek, ez a világbízás már önmagában is a siker záloga. S ahol ez nem lenne elég, ott a szerző egyénisége támogatja a sikert.

Harsányi Zsolt ma a legnépszerűbb magyar írók egyike, kinek munkáit mindenütt fellelhetjük a vidéki úrilakokban. Szava tekintély; országrészek, társadalmi osztályok igazodnak utána. Sokoldalú egyéniségének bizonyára az a mintegy 24 kötetes történeti regénysorozat lesz legmaradandóbb alkotása, amelyben előbb a magyar múlt változatos korszakainak hőseit, utóbb az európai kultúra tarka sorsú nagyságait vette tollára. Ezek során érkezett el most Rubens életéhez, akinek tisztos polgári alakja és monumentális, életerőtől duzzadó festészete olyan hálás témát nyújt mindenfajta írónak. Harsányi négy újabb vastkos kötetet szentel neki.

Az életírásban, amint azt már előbbi regényeiben megmutatta, biztos gyakorlattal rendelkezik. Szigorúan az időrendet követi; ez alkalommal is a származással kezdi s a végrendelettel fejezi be Rubens Péter Pál tökéletes karrierjét. Ez ama két végpont, amit az érdeklődés emberi életünknek kiszab: egy tudós műtörténész vagy nagyközönségtől idegenkedő szakember sem határolhatná el tárgykörét ennél lelkiismeretesebben. A két határ között pontos egymásutánban mondja el az író az eseményeket, szigorúan követve az évek és hónapok rendjét; nincs benne oktalan ugrás, nincs szertelen kalandozás; az író képzelete nem akarja megelőzni az idő valóságát: mindenben a hites életrajzhoz tartja magát.

Pedig modern regényművészetünk ugyanekkor állhatatos harcban áll az idővel és Proust vagy Huxley a legbámulatosabb műfogásokat alkalmazza, hogy emberi emlékezésünket az időkategória rabbilincseiből felszabadítsa. Ennek a harcnak még alig az elején állunk s így csodálatos lehetőségeket rejt a jövőre; csak az elbeszélő találékonyságától függ, hogy milyen szépségeket hoz ki belőle. Harsányi azonban önfeláldozóan lemond az ilyen műfogásokról; lemond a képzelőerő leggyönyörűbb feladatáról: az egyéni kompozícióról és lelkiismerete, amely biztos tudásanyagot akar nyújtani az olvasóknak, kitartoan megőrzi a tiszta és könnyű képzeteket nyújtó időbeliséget.

Csakhogy az időromboló új irodalom a mélylélekrajz különös finomságait teremtette meg. A lélek, levette időbeli kategóriáját, szinte meztelenül, szabadon látatja bensejét: gyermekkori benyomások emléke, kicsiny és nagyobb tettek rúgója egyaránt tudatosodik; az egyén és a külvilág közti határ ismét eltűnik, akár lelki fejlődésünk kezdetén, a gyermeknél, akár a természeti népek világában s oly csodálatos titkok, rejtett érzemények pattannak ki, hogy megismerésükre dobogni kezd a szív. Így van ez a modern társadalmi regényben, de másképp a történetiekben. Hiszen itt a történeti látásmód, amely tisztelettel s kissé mindig távolról hajol meg a múlt idők nagyjai előtt, nem engedélyezi a túlságos közellétet: nyomban

szobrot gyúr alakjaiból, mielőtt még emberré válhattak volna. Csupán külsőleges lélekábrázolást adhat, nem többet, mint amennyivel egykor Jókai dolgozott.

Rubens Péter, a nagyravágyó festőnövendék, megérkezik a művészet nagy tanulóföldjére, Itáliába és első velencei reggelét íme, így festi le Harsányi: „Gondosan felöltözködött, ami nem volt könnyű, mert ruhatárából hiányzott a velencei hőséghez mért felszerelés, de fegyelmezettsége folytán inkább szenvedett egész nap a kábító melegtől, sem-hogy illetlen hiányossággal öltözködjék. Mikor elkészült és haját, bajszát, szakállát különös gondossággal rendbehozta, leült reggelije mellé. Azt maga szokta beszerezni előző este: hazajövet az utcán jó sok gyümölcsöt vásárolt s azt éjszakára vízbe tette. Ez volt főétkezése, a reggeli gyümölcs, ebben nem igyekezett mértékletes lenni, úgy jóllakott, mint a duda. Most még szájöblítésre és egészséges, erős, fehér fogsorának ápolására szánt néhány percet/. A sok apró és külsőséges vonás az emberi élet mindennapiságát tükrözi; de ugyanúgy hiányzik belőle a lélek, mint ahogy az olajnyomat is hűtlenül adja vissza a nagy művészek dús színű képeit.

Bizonyos, hogy Harsányi elmarad a mai kor lélekábrázolási követelményeitől. Hogy hősei valóban élő alakok, azt csupán az ő szavára vagy a lexikonok megerősítő adataira hihetjük el. Lapjairól épp az hiányzik, ami egy leírt személyt élő alakká valósít: a személyiség varázsa, a gondolatok és tettek elhithető ereje, a léleknek az az örökös nyugtalan villódzása, ami az életet adja. Az alakok — és mily sok alak járul elének a négy hatalmas kötetben — nem mozognak és nem változnak, csak egymást váltogató történelmi pózokban tűnnek fel, szinte azokra a száz év előtti színpadainkon még divatos tablókra emlékeztetve, ahol a színészek gondos beállításban, mozdulatlaná merevedve állnak meg néhány percig, hogy azután a közönség tapsai közt, az összecsapódott függöny mögött új helyzetet foglaljanak el. Így Rubens is majd becsvágyó festő, majd jó fiú, gondos családapa, élelmes üzletember, derék polgár, de mindez nem egyszerre, hanem egymásután, szinte a fejezet követelményei szerint. És ezeket az általános emberi tulajdonságokat, amiket élőkről és holtakról oly gyakran el lehet mondani, sehol egyetlen egyéni szül nem élénkíti; nincs személyes indulata, egyéni öröme vagy magányos bánata, nincs különleges jótulajdonsága vagy visszatartó rossz tulajdonsága, amely millió embertársától megkülönböztethetné és távolabbi rokonságát egyképpen jól ismeri. S ha leírja kormányzói kihallgatását, nem feledkezik el a művész öltözetéről sem. „Mint udvari festő eskütétellel tartozott — fűzi a szavakat Harsányi. — Le is tette Salinas kegyelmes úr, öfensége titkos tanácsosa kezébe. Ez alkalomra illendően kiöltözködött: világosbarna díszruhát csináltatott, nyakában szélesen kihajtott fehér csipkegallérral, hozzá magastetejű kalapot és narancssárga selyemharisnyát. Az eskütétel után kihallgatáson jelent meg a főhercegi pár előtt, ezért feltette az aranyláncot is, amelyet tőlük (!) kapott.“ S ha Rubens a Walpurgis-templommal oltárkép festésére szerződik, szorgalmas életírója nem feledkezik meg az áldomásról és annak áráról sem: „Az áldomás megtörtént — számol be a szerző, — a számla

Pedig Harsányi nem takarékoskodik a jellegzetes részletekben. Ezer apró megjegyzésben osztja gazdag tudásának kincseit. Felemlít minden csekélynek látszó adatot, ami a kortörténész számára csak érdeklődéssel bírhat: Rubens ruházatát, étrendjét, műhelyét, házat, közelebbi és távolabbi rokonságát egyképpen jól ismeri. S ha leírja kormányzói kihallgatását, nem feledkezik el a művész öltözetéről sem. „Mint udvari festő eskütétellel tartozott — fűzi a szavakat Harsányi. — Le is tette Salinas kegyelmes úr, öfensége titkos tanácsosa kezébe. Ez alkalomra illendően kiöltözködött: világosbarna díszruhát csináltatott, nyakában szélesen kihajtott fehér csipkegallérral, hozzá magastetejű kalapot és narancssárga selyemharisnyát. Az eskütétel után kihallgatáson jelent meg a főhercegi pár előtt, ezért feltette az aranyláncot is, amelyet tőlük (!) kapott.“ S ha Rubens a Walpurgis-templommal oltárkép festésére szerződik, szorgalmas életírója nem feledkezik meg az áldomásról és annak áráról sem: „Az áldomás megtörtént — számol be a szerző, — a számla

amelyet a templom alapja fizetett, kilenc forintot tett ki, mert a plébános sem vetette meg az ételt-italt, a világi urak a magok antwerpeni étvágyával még kevésbé.”

Nem képzelhetünk el olyan részletet e gazdag művészetből, ami az olvasó előtt rejtve maradna. Sőt, a mű még ezen is túlhalad, kissé eltér főhőse sorsától és kisebb történelmi kirándulásokra vállalkozik, amelyek azonban Harsányt íráskészsége mellett inkább az általános érdeklődést emelik, semmint a könyv szerkezetét rontanák. Így következik egymásután, az életesemények sorába beszöve, egy-egy rövid előadás Gergely pápa naptárreformjáról, az uralkodóházak rokon kapcsolatairól, a politikáról és főként, több apró részre osztva, a korszak jóformán teljes műtörténetéről. Számol olvasóinak ismeretkörével s gondosan elmagyarázza, mi a puttó és mi a triptichon; a korszak történetében járatosabbaknak pedig még több érdekességet nyújt. Nem lehet olyan ismerőse az olvasónak az 1600-as évekből, Richelieu, El Greco vagy Bethlen Gábor, akinek nevével az 1200 lap valamelyikén ne találkozónék; nincs fejezet, ahol az olvasó ne üdvözölhetne valamilyen a történelemből ismerős nevet és nincs hőse annak a korának, akiről valamilyen érdekes művelődéstörténeti apróságot meg ne tudnánk. S Harsányi mindezt oly lelkiismeretességgel nyújtja elibénk, hogy a tudományos olvasó sem tud benne több tárgyi tévedést összebogarászni, mint amennyi minden tudományosan fémjelzett munkában is megbocsátható. Ezeknek az olvastára az életbizalom érzete mellett még egy másik érzés urhodik el az olvasó lelkén, hogy, íme, Harsányit olvasva szemmel láthatólag művelődik, ismeretköre fejezetről fejezetre haladva egyre tágul; sőt, szinte egy élvezetesen megírt, olvasmányos és lekötő lexikont forgat ujjai között, amire egyébként a munka méretei is utalnak.

De a dicséretes adathalmaz mellett — s ezt szükséges megjegyezünk — a kor lelkét mégsem tudja az író megragadni; a korszak lényegét, a műveltséget termő flamand társadalom csodálatos alkatát, amely a még középkori Európa szélén racionális gondolkodásmódjával máris az új korra készen állott; a protestantizmus és a racionalizmus harcát, az olasz reneszánsz és a flamand vallásosság ellentétét egyképpen nem tudja megértetni. Az igazi, mélyreható korszakábrázolás, a tulajdonképpeni történetész-munka már hiányzik a négy kötetből; mint a nagy lexikonok, Harsányi is megelégszik az események külső taglalásával s a mélybe nem hatol. Korszakábrázolását nem lehet felszínesnek nevezni, annál sokkal szorgalmasabb búvárlója az adatoknak; de ugyanúgy csak külső rajzát szolgáltatja az elmúlt időknek, mint egykor Voltaire tette XIV. Lajos vagy XII. Károly korát írván, vagy mint a háború előtti nagy tudományos kiadványsorozatunk, a Magyar Történelmi Életrajzok számos kötetében történt.

Egyetlen jelenségből nem szabad egész folyamatokra következtetni, a túlzott általánosítás talán igazságtalanná teszi a kritikust. Csakhogy Harsányi regényét nem tekinthetjük egyedi alkotásnak, sőt inkább típusnak: egy elterjedt és sikeres regényfajta híres típusának. Ezért nem lehet túlzott általánosítás, ha hozzákapcsolódva, mintegy bizonyító példán, a modern regény némely jellegzetes tulajdonságát fejtjük ki.

A divat-regény, amelyhez a történelmi életrajz-regény tág csoportját is sorolhatjuk, nem semmisíti meg a művészi alkotás lehetőségét, de mindenestre megnehezíti. Az olvasó hasznossági szempontból veszi kezébe termékeit és a művészetben mindig él az önmagáért-valóság igénye, majdnem azt mondhatnák róla, hogy haszontalan. A tömegnek ez az igénye veszedelmes a műfajra és hatása máris meglátszik irányán. Ezekből a modern divat-regényekből lassanként kioldódik minden esztétikai elem; az egyéni alkotás, a cselekmény bonyolítása, a különös és izes ötletek immár

nélkülözhetők az író számára. A divat-regény kész skémákat állít a tollforgatók elé és elég ezeket kitölteni, bizonyos meghatározott szóhalmazokkal kitömni, hogy máris közönségsikerre számíthasson a szerző. Nem az író képzeletvilága, tehetsége adja meg műve súlyát, hanem társadalmi elfogadhatósága, a beléje öltött tudásmennyiség, a belőle kikandikáló tanulási haszonlehetőség.

A regény tehát minden téren eltávolodik a szépprózai műfajok régi hagyományaitól, hogy helyette a tudományos prózához, az érdekesítően megírt tájékoztató irodalomhoz közeledjék. Bonyolult világunkban annyi az égető probléma s a polgár örvend, ha a regény könnyedségével megírt felvilágosító munkák a gyarmati orvosok küzdelmeiről, a repüléstechnika hőseiről vagy a későreneszánsz művészettörténetéről nyújtanak megbízható tájékozódást. S ha a sok kihalt irodalmi műfajra gondolunk, a halódó drámára vagy az idejét vesztett lírára, szinte természetesen ébred bennünk az a gondolat, hogy a szépirodalom, a mi korunk szemében, majdnem értelmét vesztett írásfajta. Pusztulni látszik, egyre hátrább szorul, idegen elemekkel telítődik és helyet ad annak az új írásformának, amely a sikert arató ifjak göggyével hódít a szellem birodalmában: a népszerűsítő tudománynak.

Irodalomellenes korban élünk és a szépirodalmak hanyatlásának egyik utolsó mozzanata: a regény bomlása. A képzelet szabad játéka, a forma kötöttsége, a poétika szabálya, az irodalmaknak a mágia korából magával hozott ősi öröké, egymásután vesztí el a tömeg előtt minden vonzó erejét. Helyette a ráció, a haszon, az adathalmozás lép föl, mint valamilyen szellemi pótanyag, ami helyettesíteni kívánja lelkünk ősi kincsét. A mi korunk ennek kedvez; nem csoda, ha eluralkodik a szellem egész birodalmán.

KÓSA JÁNOS